

Katja RADOŠ-PERKOVIĆ

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Izvorni znanstveni rad.
Prihvaćen za tisak 27. 10. 2017.

Minerva al tavolino Cristofora Ivanovicha izvan muzikoloških okvira i onkraj podliska *Memorie teatrali di Venezia**

UVOD

Cristoforo, Kristofor, Krsto Ivanovich/ć¹ jedan je od brojnih uglednika koji pripadaju dvjema ili više kultura, crnogorskoj i hrvatskoj po rođenju i porijeklu, talijanskoj po školovanju, djelima i boravištu.² Njegovo djelo *Memorie teatrali di Venezia* (Mletačka kazališna sjećanja), sadržano u zbirci pisama, pjesama i proze *Minerva al tavolino*,³ spominje se u svim značajnijim muzikološkim i društveno-povijesnim studijama o Veneciji i mletačkoj glazbi u 17. stoljeću, zato što predstavlja prvi prikaz svojstava opere i razvoja poduzetničkoga opernog kazališta u tome gradu. Istraživanja Ivanoviceva doprinosa mletačkoj, odnosno talijanskoj kulturi 17. stoljeća, ograničila su se, tako, na ovaj svojevrсни podlistak, kao i na njegov libretistički doprinos,⁴ brojčano skroman u odnosu na

druga značajna libretistička imena epohe.⁵ Djelo *Minerva al tavolino*, mnogo je slojevitije i sastoji se od nekoliko sastavnih jedinica. Veći dio knjige zauzimaju Ivanoviceva pisma poznatim i manje poznatim osobama njegova doba, te njihovi odgovori, no ta su pisma u velikome broju opremljena književnim dodacima, pjesmama, izvještajima, esejima, epigramima, različitih autora. Nakon toga, u knjizi nalazimo pjesnički dio s vrlo raznolikim rasponom tema i oblika, među kojima prevladavaju soneti, i, gotovo na kraju knjige, nalaze se spomenute opsegom nevelike *Memorie teatrali*. Namjera je ovoga rada predstaviti djelo *Minerva al tavolino*, izuzev podliska *Memorie teatrali*, jer je istraživanje pokazalo da se o svim ostalim aspektima, osim libretističko-muzikološkima, Ivanoviceva stvaralaštva gotovo i nije pisalo, dok su *Memorie teatrali* postale glazbeno-povijesno opće mjesto. Među talijanističkim doprinosima nalazimo tek nekoliko kratkih osvrti na Ivanovicha iz pera Mate Zorića,⁶ ali, sudeći po podacima i ponekoj pogrešci, Zorić se više posvetio Ivanovicevoj zbirci *Poesie*,

* Istraživanja vezana za ovaj rad objavljena su u sklopu međunarodnog znanstveno-istraživačkog projekta MZOS-a Crnogorsko-hrvatski povijesni, književni i kulturni odnosi.

¹ Biografski prikaz Ivanovicha na internetskoj stranici francuskoga muzikološkog časopisa *Gazette musicale* navodi sve tri inačice imena i dvije prezimena, što omogućuje istraživačima da ispravno identificiraju autora u različitim nacionalnim kontekstima. Usp. Cristoforo Ivanovich, *Biographies musicales, sub voce*, dostupno na URL: www.musicologie.org (pristup: svibanj, 2017). Podaci u natuknici, međutim, razlikuju se od onih koje nalazimo u *Hrvatskoj enciklopediji* Leksikografskog zavoda, i to u godinama rođenja i smrti (1618. u odnosu na 1628. i 1688, a ne 1689). Usp. Krsto Ivanović, *sub voce*, dostupno na www.enciklopedija.hr (pristup: svibanj, 2017). U zbirci *Stara bokeljska književnost* nalazimo kratku biografsku natuknicu s talijanskom inačicom imena i prezimena (Prosperov Novak 1996: 60). Najopširniji biografski prikaz nudi se u predgovoru Radoslava Rotkovića crnogorskome izdanju Ivanovicevih odabranih djela, varljiva naslova *Minerva za stolom* (Rotković 1978: 9–39).

² Ivanovich je sva svoja pjesnička, teorijska i historiografska djela napisao na talijanskome, potpisao u talijanskoj grafiji i objavio u Italiji. Djelo *Budvanski anali* ostalo je za njegova života neobjavljeno i u rukopisu. Rotković spominje njegov rad na prijepisu budvanskoga *Statuta* 1653. i mogućnost da je bio prepisivač, a možda i autor nekih od stihova u *Budljanskoj pjesmarici* na pučkom jeziku (Rotković 1978: 14).

³ Točan naslov glasi *Minerva al tavolino, lettere diverse di proposta, e risposta a varii personaggi, sparse d'alcuni componimenti in prosa, et in verso: nel fine le memorie teatrali di Venezia*.

⁴ Jedino su, osim muzikologa, još povjesničari bili zainteresirani za njegov traktat o ratu protiv Turaka (*L'Istoria della Lega*

Ortodossa contra il Turco, dall'Assedio di Vienna in successivi campeggiamenti) te za nedovršene *Budvanske anali* (*Anali di Budua*), napisane na talijanskome prije preseljenja u Italiju.

⁵ Ivanovich je autor 5 libreta, od kojih su dva uglazbljena i prikazana na dvorovima: *La Circe*, 1665. u Beču, povodom rođendana Leopolda I, uglazbio Andrea Ziani, i *Il Coriolano*, 1669. u Piacenzi, povodom 4. rođendana kneževića Odoarda, sina Ranuccija II. Farnesea, vojvode od Parme i Piacenze, glazba (izgubljena) Francesca Cavallija. Preostala tri izvedena su u Veneciji: *L'amor guerriero* 1663. u kazalištu Grimani, glazba Andree Zianija, *La costanza trionfante*, 1673. (preradba libreta *Ipermestra* Giovannija Andree Moniglie za operu izvedenu 1658. u Firenzi) u kazalištu San Moisè, glazba Giandomenica Partenija, te *Lisimaco*, 1674. u kazalištu Grimani, glazba Giovannija Marije Pagliardija. Podaci su preuzeti iz znanstvenih članaka Norberta Dubowjya i Anne Laure Bellina navedenih u bibliografiji. Ranije spomenuta zbirka *Stara bokeljska književnost*, nažalost, u biografskoj natuknici kao i u pogovoru urednika Slobodana Prosperova Novaka, donosi za sada neutemeljen zaključak da je Ivanovich autor većega broja od navedenih pet opernih libreta (Prosperov Novak 1996: 60 i 309).

⁶ Postoje dva članka u kojima Zorić posvećuje kratki ulomak liku i djelu Cristofora Ivanovicha: *Echi slavo-meridionali nella letteratura italiana del Seicento* (Zorić 1980) i *Hrvatska i Hrvati u talijanskoj lijepoj književnosti. Od baroka do prve polovice 20. stoljeća* (Zorić 2005).

negoli *Minervi al tavolino*,⁷ no i tu je temu obradio tek informativno. Crnogorsko izdanje Ivanovichevih odabranih djela, naslovljeno *Minerva za stolom*, djelo je uglednoga povjesničara i filologa Radoslava Rotkovića, koji potpisuje i neke od uvrštenih prijevoda. Knjiga, međutim, od izvorne *Minerve* sadrži samo podlistak *Memorie teatrali* (*Pozorišne uspomene*) pa naslovom potencijalno zavarava čitatelja.⁸ 1996. objavljena je u Crnoj Gori još jedna knjiga prijevoda nekolicine Ivanovichevih pisama i libreta, ali i taj je prilog primarno muzikološke prirode.⁹ Sedamdesetih godina prošloga stoljeća muzikolog Thomas Walker objavio je članak preuzetnoga naslova *Gli errori di Minerva al tavolino. Osservazioni sulla cronologia delle prime opere veneziane* (*Pogreške Minerve al tavolino*). Osvrt na kronologiju prvih mletačkih opera), da bi zatim istražio tek Ivanovicheve popise kazališnih predstava, skladatelja i libretista što se nalaze na posljednjih nekoliko stranica ove opsežne knjige. Njegov je paušalni i pogrdni sud o *Minervi* i Ivanovichevim namjerama kada ju je objavljivao¹⁰ bio prvi i temeljni poticaj za iscrpnije čitanje i interpretaciju, odnosno predstavljanje ovoga djela iz rakursa povijesti talijanske književnosti. Svrha ovoga rada nije apologija Ivanovicha i njegova djela, već pokušaj popunjavanja vrlo šture i jednolične slike, u potrazi za argumentima kojima bi se Walkerov sud potkrijepio ili opovrgao.

MINERVA AL TAVOLINO

Minerva al tavolino tiskana je u Mlecima 1681, a prošireno izdanje i njezin drugi dio objavljeni su 1688. kod istoga izdavača. Drugi dio nosi isti naslov, koncept je isti, što znači da se objavljuju odabrana pisma i prozni i pjesnički umeci, međutim sadržaj je značajno više obilježen političkim i ratnim temama negoli u prvome dijelu.¹¹

⁷ O konkretnim činjenicama i pogreškama bit će riječi u nastavku rada.

⁸ Objavljena je 1978. u Titogradu, a sadrži još ulomke iz *Budvanskih anala* u prijevodu Nikole Vučkovića, iz eseja *Rat Svete lige protiv Turske*, nekolicinu pjesama i pisama iz zbirke *Poesie* (1675) u prijevodu Miloša Miloševića, predgovore libretima, librete *Kirka* i *Koriolan*, te spomenute *Pozorišne uspomene* u Rotkovićevom prijevodu (Ivanović 1978).

⁹ Muzikolog Miloš Milošević jedan je od urednika ove knjige i autor brojnih članaka o Ivanovichevim pismima vezanima uz opernu tematiku.

¹⁰ Walker u uvodu članka kaže: "Minerva al tavolino susciterebbe un interesse assai limitato se non comprendesse un'appendice intitolata *Memorie teatrali di Venezia*" ("*Minerva al tavolino* izazivala bi vrlo ograničen interes da ne sadrži podlistak naslovljen *Memorie teatrali di Venezia*") (Walker 1976: 8).

¹¹ U dodatku naslovu nalazimo anticipaciju sadržaja pisama: "*Concernenti per lo più alle Vittorie della Lega contra il Turco fino questo Anno*" ("Što se ponajviše tiču pobjeda Lige protiv Turaka do ove godine").

Nazvati Ivanovichevo djelo *Minerva al tavolino* (*Minerva za stolom*) prozimetrom¹² reduktivno je, iako jedino primjereno jer se ne radi, primjerice, o zbirci sabranih djela autora, već više o svojevrsnom kolažu koji nudi vrlo šaroliku građu. Ranije spomenuti cjeloviti naslov jasno nabraja što ćemo sve pronaći u knjizi: "Raznolika pisma primljena i odasлана mnogim osobama, ispresijecana nekolicinom uradaka u prozi i stihovima, te na kraju Mletačka kazališna sjećanja",¹³ ali ne upozorava nas na mnoštvo stilova, tema i tuđih doprinosa. Djelo očekivano započinje prigodnom posvetom, u ovome slučaju kneževima Farnese,¹⁴ s uobičajenim hiperboliziranim pohvalama njihovoj darežljivosti i veličini: "[...] ogn' uno di Voi maggiore de' Massimi, migliore degli Ottimi, tra i Principi un Semideo."¹⁵ Nakon posvete slijedi autorovo obraćanje čitateljima *L'Autore a chi legge*, vrlo informativno i manje formalno (obraća se s Ti), u kojem se najprije čitatelja upozorava upravo na ranije spomenutu šarolikost, a zatim se naglašava da je stil posljednjega dijela knjige, *Memorie teatrali*, jednostavniji, čišći od ostatka: "*L'ho maneggiato con la purità dello stile, per non pregiudicare a' semplici candori della Verità con tante lisciature dell'Arte*."¹⁶ Autor u uvodu ne spominje ništa od ostatka sadržaja u *Minervi*, ali se unaprijed ispričava zbog tiskarskih pogrešaka i, u najboljoj baroknoj končetističkoj maniri, uspoređuje tisak s nogometom: kao što najbolji igrač ne može a da ponekad ne učini prekršaj ("*non può non commetter falli*"), tako i u tiskarstvu, ma koliko se truda uložilo, potkrađu se pogreške, od kojih će dio biti (i jest) nabrojan na kraju knjige.

Nakon uvoda nalazimo četiri kazala, osmišljena vrstovno: prvo je kazalo imena primatelja i pošiljatelja uvrštenih pisama, razvrstanih po abecednom redu vlastitih imena (a ne prezimena) i ne referira se na broj stranice gdje se određeno pismo nalazi, već na redni broj pisma u knjizi. Navodi se 40 osobnih imena i jedna skupna kvalifikacija (*Nobiltà Veneta*),¹⁷ a najčešće se radi o svega nekoliko (dva do pet) pisama po

¹² Anna Laura Bellina pri kraju članka o Ivanovichevim libretima opisuje ukrajno *Minervu* riječima: "[...] si tratta di un prozimetrom, genere letterario ben collaudato, che contiene liriche encomiastiche e occasionali, con lettere che ne spiegano la genesi [...]" ("[...] radi se o prozimetru, vrlo raširenom književnom žanru, što sadrži enkomijastičke i prigodne pjesme, s pismima koja pojašnjavaju njihovu genezu [...]"). (Bellina 2000: 387).

¹³ Vidi bilješku 3.

¹⁴ Drugi dio *Minerve*, objavljen 1688. koji zbog velikoga opsega neće biti detaljno predstavljen u ovome članku, posvećen je toskanskome knezu Ferdinandu III. de' Medici (Ivanovich 1688: naslovnica).

¹⁵ "[...] svaki od Vas, veći od najvećega, bolji od najboljega, Polubog među Kneževima" (Ivanovich 1681: bez paginacije).

¹⁶ "Sastavio sam ga [povijesni pregled, op. a.] u najčišćem stilu, kako ne bih jednostavnu ljepotu Istine ugrozio prekomjernim brušenjem Umijeća" (Ivanovich 1681: bez paginacije). O različitim Ivanovichevim stilovima u *Minervi* bit će riječi u nastavku članka.

¹⁷ Pismo pod rednim brojem 54 nije Ivanovichevo.

osobi. U nastavku će se pobliže opisati značaj pojedinih imena i veze s Ivanovichem. Drugo je “Kazalo raznih, domišljatih opisa razasutih u primljenim i odaslanim pismima s brojem stranice na kojoj se nalaze.”¹⁸ Radi se o kratkim esejima na mnoge teme, smještenima na stranicama 100–334. Zanimljivo je da većina ovih popratnih tekstova (privitaka pismima) nije Ivanoviceva, kako će biti opisano u nastavku, a da se u kazalu nigdje ne spominje tuđe autorstvo. Površnim pregledom djela, dakle, moglo bi se pogrešno pripisati Ivanovichu sve što je ondje navedeno. Slično vrijedi i za sljedeće, treće kazalo u knjizi. To je kazalo različitih pjesama na toskanskom jeziku,¹⁹ podijeljeno na prvi dio, u kojem su nabrojani samo soneti, i drugi dio, s popisom ostalih pjesničkih oblika (*Diverse Poesie*). Soneta ima čak 43, veliki dio ih je prigodnih i pohvalnih, vezanih uz neko ugledno ime i događaj, ali nalazimo i sonete inspirirane nekom svakodnevnim zanimljivom pojavom, poput krijesnica (*Le luciole*), ili vatrometa (*Fuochi artificiali*) kojemu su posvećena čak četiri soneta.²⁰ Ostalih pjesničkih oblika navedenih u kazalu ima 12: nekoliko oda, madrigala i kancona, te dramskih ulomaka namijenjenih uglazbljivanju, uvodnih u određenu manifestaciju spomenutu u nekima od pisama. Posljednje kazalo odnosi se na ulomke u knjizi pisane na latinskome i, kao ni ranije, nisu navedeni autori. *Memorie teatrali* se ne spominju u ovim prvim kazalima zato što su otisnute kao zasebna knjiga unutar istih korica, pa tako na 361. stranici²¹ *Minerve* nalazimo iznova naslov, posvetu, prigodni sonet i vlastito kazalo s opisima poglavlja i njihovim rednim brojem, ali ne i brojem stranica.²² Dodatno su zbunjujuća posljednja dva pisma prije Ivanoviceva znamenitog popisa svih predstava, na samome kraju knjige.²³ To su autorovo pismo markizu Piju Eneji Obizziju i njegov odgovor, numerirani kao 38 i 39, što je ustvari njihov redni broj u drugom Ivanovichevom djelu *Poesie*,²⁴ na čiji se sadržaj često poziva u podlisku *Memorie teatrali*.

¹⁸ *Indice di varie ingegnose Descrizioni sparse nelle Lettere di Proposta e Risposta, col numero delle pagine* (Ivanovich 1681: bez paginacije).

¹⁹ *Indice Di varie Poesie Toscane* (Ivanovich 1681: bez paginacije).

²⁰ Ako uračunamo i sonet pod naslovom *La girandola* koji se odnosi na posebnu kružnu pirotehničku spravu što ne izaziva eksploziju već se samo vrti i baca iskre. Valja naglasiti da soneti, posebice oni uvršteni u zasebnu cjelinu *Gemme poetiche* (*Pjesnički dragulji*) vjerojatno nisu (svi) Ivanovichevi, na što će ovaj rad upozoriti u nastavku.

²¹ Stranica nije paginirana. Prvu numeričku oznaku nalazimo na početku traktata, na 369. stranici.

²² Kazalo donosi samo broj poglavlja u traktatu. *Memorie teatrali di Venezia* protežu se od 361. do 427. stranice djela *Minerva al tavolino*.

²³ Popis svih opernih predstava izvedenih u Mlecima od 1637. do 1681. (1688. u drugom izdanju), popis autora libreto i popis skladatelja glazbe, na stranicama 427 i 428 u djelu *Minerva al tavolino*, odnosno u *Memorie teatrali di Venezia*.

²⁴ *Poesie di Cristoforo Ivanovich. Con l'aggiunta di varie lettere di proposta e risposta*, Catani, Venezia, 1675. O muziko-

PISMA KAO SVJEDOČANSTVA IVANOVICHEVA DRUŠTVENOG UGLEDA, ELOKVENCIJE I OBRAZOVANOSTI

Premda se uređivačka politika autora u pogledu uvrštenih pisama temelji na ugledu primatelja, i na grupiranju pisama razmijenjenih s određenom osobom kroz neko duže vrijeme, može se utvrditi da su u prvo-me dijelu *Minerve* sva pisma nastala između 1675. i 1681, a u drugome dijelu od lipnja 1681. do prosinca 1687.

Prva dva pisma u knjizi upućena su najmoćnijim carevima tadašnje Europe: prvo Leopoldu I. Habsburškome, a drugo francuskome kralju Luju XIV. Ivanovich piše Leopoldu I. prigodnu čestitku povodom rođenja austrijskoga “nadvojvodiča” (*arciduchino*), kratku i konvencionalnu, popraćenu sonetom. Sonet je barokno ukrašen i učen, prepun klasičnih referenci, sadržajno vezan uz događaj rođenja djeteta i anticipaciju njegove junačke/ratničke slave i vladarske mudrosti. Pismo upućeno Luju XIV. posve je drukčije prirode, znatno je duže i političkoga sadržaja. Prva polovica neophodna je pohvala carevoj velikoj hrabrosti i mudrosti putem detaljnoga osvrtu na astrološku konfiguraciju planeta što su osigurali rođenje velikana. Zanimljivo je potpuno uvažavanje astrologije kao znanosti u crkvenim, obrazovanim krugovima toga doba. Zatim poziva vladara da se okrene prema istočnim kraljevstvima jer “ne bješe rođen da vlada samo Francuskom”, naziva ga “vatikanskim anđelom” koji će vratiti kršćanstvo Palestini, čije će trube zasvirati poput jerihonskih, a Eufrat, Ciklade i Bosfor odat će mu počast. Mitski Tassovi Sretni otoci (*Isole Fortunate*) klicat će u njegovu čast. U nastavku, Ivanovich započinje čak četiri složene rečenice imperativom “Otiđite tamo” (*Itene*)²⁵ i gradi sliku modernoga križarskog pohoda čiji će Luj XIV. biti predvodnik i novi Karlo Veliki. Pismo završava prigodnim sonetom. Ova prva dva pisma nemaju odgovora, a njihova je funkcija udvornička i promidžbena.

Nekoliko sljedećih pisama upućeno je Ranucciju II, vojvodi od Parme i Piacenze. Ivanovich mu najprije šalje svoju zbirku *Poesie*, a zatim čestita rođenje drugoga sina. Vojvoda mu se ljubazno zahvaljuje. Odmah nakon toga, Ivanovich piše pismo glavnome dvorskom konjušaru (*Cavallerizzo maggiore*) vojvode od Parme, markizu Vigolinu, s idejom da se povodom rođenja spomenutoga vojvodinog sina izvede *Pompejev afrički trijumf* (*Affricano Trionfo di Pompeo*) i zamolbom da vojvodi predstavi “Prolog” (*Introduzione*), što se nalazi u privitku pismu. Markiz odgovara prihvaćajući projekt i traži da mu Ivanovich pošalje i pripadajući libreto. U pismu od 9. srpnja 1678. Ivanovich izjavlju-

loškim aspektima spomenutih pisama vidi članke *Muzikološka prepiska Krsta Ivanovića iz druge polovice XVII. stoljeća*, u: *Muzičke teme i portreti* (Milošević 1983) i *Questioni di stile e struttura del melodramma nelle lettere di Cristoforo Ivanovich* (Cavallini 1994).

²⁵ Na Bliski istok, u Palestinu.

je da će poslati sve poštom. U sljedećim pismima, međutim, saznajemo da je vojvodi rođeno i treće dje-
te, šalju se opet prigodne čestitke i izražava se nada
da će *Pompej* biti prikazan, što znači da je iz nepozna-
toga razloga prethodni dogovor obustavljen.²⁶ U mu-
zikološkim člancima navedenima u bibliografiji nema
referenci na ovaj libreto, jedino Anna Laura Bellina
spominje prolog uvršten u *Minervu* kao privitak pismu
(Bellina 2000: 387), dok Norbert Dubowy smatra da
Ivanovich ne bi propustio spomenuti djelo da je ono
ikada izvedeno (Dubowy 1993: XIX). Ivanovich ne
uvrštava ovaj naslov među svoja libretistička ostvare-
nja nabrojana na samome kraju drugoga dijela *Miner-
ve* iz 1688. pa se može pretpostaviti da je odustao od
projekta, da je libreto odbačen, izgubljen, ili da možda
još postoji mogućnost da bude pronađen u nekom od
arhiva. Prepiska s markizom Vigolinom i vojvodom
od Parme nastavlja se u sasvim drugome kontekstu,
jer Ivanovich nudi svoje usluge vojvodinog predstavi-
nika u Mlecima, nakon smrti opata koji je obavljao
ovu dužnost. Dakle, svrha prepiske s plemićkim dvo-
rom u Parmi bila je dobiti bilo kakav plaćeni angaž-
man, bilo libretistički ili diplomatski. Ova se dopis-
nička nit prekida na 24. pismu, a kronologija uvrštenih
pisama vraća se iz 1680. u 1675, godinu izdanja zbirke
Poesie koju Ivanovich očigledno šalje velikome broju
istaknutih osoba toga doba. Tako nalazimo pismo
kardinalu i dramskome piscu Giovanniju Dolfinu (ili
Delfinu, kako ga naziva autor),²⁷ u kojem hvali nje-
gova dramska djela i kojemu je u zbirci pjesama po-
svećen sonet pod rednim brojem 93, te kardinalov
odgovor sa zahvalom na daru. Slijedi nekoliko pisama
razmijenjenih s isusovcem Giovannijem Paolom Oli-
vom,²⁸ isto tako započetih slanjem zbirke pjesama na
dar. Olivin odgovor mnogo je osobniji od Dolfinova
i važniji za Ivanovicha jer ga pohvaljuje dajući do

znanja da je temeljito proučio pjesme, te se referira
na konkretne naslove. U svojoj pohvali Oliva kaže:

*Confesso a lei la codardia del mio cuore nella diffi-
denza, ch'io ebbi della sua Penna. La stimai gran Lette-
rato, e molto più Religiosissimo soggetto; ma non mai
giunsi, ove ella è giunta con la Pietà de' sentimenti, e
con la sublimità dei metri.*²⁹

Ostala prepiska s Olivom sastoji se od nekoliko
prigodnih čestitki povodom blagdana Božića i Nove
godine 1678. i 1680.

Sljedećih sedam pisama, XXXIII–XL, poput
prethodnih odnosi se na Ivanovichevu zbirku pjesama
Poesie i odgovore uglednika na njezin primitak. Prvi
primatelj je Carlo Dati, tajnik akademije Crusca,
kojemu Ivanovich šalje dva primjerka zbirke i, po prvi
put u ovoj knjizi, spominje svoje strano porijeklo tvr-
deći da ga inspirira *una Musa debole e forestiera*³⁰
što daje povoda Datiju za još veću pohvalu Ivano-
vicheva pjesničkog umijeća:

*[...] è punto mirabile, ch'ella essendo nato in Paesi
esteri, abbia di maniera approfittato nelle Lettere e
nell'eleganza Toscana, e saputo far comparire compo-
sizioni così ben vocabulate, dolci e sollevate con som-
ma erudizione e puri intendimenti.*³¹

Drugi značajni primatelj zbirke je pjesnik Giro-
lamo Graziani,³² a zanimljivo je da mu je Ivanovich
šalje samo nekoliko mjeseci prije njegove smrti u
rujnu 1675. i dobiva srdačan odgovor i zahvalu što je
i njegovo ime uvršteno u Ivanovichevo djelo. Pre-
ostala dvojica primatelja jednako su ugledni talijanski
barokni pjesnici Carlo de'Dottori i Nicola Minato,
carski pjesnik na bečkome dvoru. Minatova zahvala
Ivanovichu kratka je, ali osobnija i vrlo prijateljska,
dok Dottori šalje uobičajeno pristojan, ali nešto suz-
držaniji odgovor. Uvrštavanjem ovih pisama Ivano-
vich obnavlja interes javnosti za svoju prvu zbirku
pisama i pjesama i potvrđuje status cijenjenoga pjes-
nika, lukavo koristeći kao otegotnu okolnost svoje
strano porijeklo.

povijedima, *Prediche dette nel palazzo apostolico* (u četiri toma)
i *Sermoni domestici*, objavljenima između 1659. i 1681. (Rurale
2013: *sub voce*).

²⁹ "Moram Vam priznati kukavnost svoga srca u zazoru što
ga imah spram vašega Pera. Smatrah Vas velikim književnikom i
mnogo većim vjerskim službenikom, ali nikad ne doprijeđ gdje
Vi doprijeste u Milosti osjećaja i u sublimnosti metara" (Ivanovich
1681: 38).

³⁰ Hrv. "slaba i strana Muza" (Ivanovich 1681: 38).

³¹ "[...] čudesno je zaista da ste Vi, rođeni u stranoj zemlji,
dostigli takvo majstorstvo u književnosti i eleganciji toskanskoga
jezika, i umjeli proizvesti tako rječito uobličena, ugodna i pro-
duhovljena djela, najviše erudicije i čistih nakana" (Ivanovich 1681:
46).

³² Autor zbirke pjesama *Rime*, dva epa, *Cleopatra* i *Il con-
quistato di Granata*, tragedije *Il Cromuele* i brojnih drugih prigod-
ničarskih književnih djela. Biografska natuknica u *Dizionario
biografico* Treccani navodi pogrešnu godinu smrti, 1674. umjesto
1675. kako navodi *La nuova enciclopedia della letteratura Gar-
zanti* (Tarzia 2002: *sub voce*).

²⁶ "Hor sì che il mio Pompeo accresce le sue speranze di ser-
vire un giorno in pubblico al genio augusto di S. A. Sereniss. [...] che si degnò di trattenerlo a sua sovrana disposizione" ("Sada
zaista rastu nade moga Pompeja da će jednoga dana moći javno
služiti kraljevskome geniju Vašega Presvijetloga Visočanstva")
(Ivanovich 1681: 23).

²⁷ Giovanni Dolfin (1617–1699) bio je najprije političar, mla-
tački senator, da bi se u zreloj dobi zaredio i postao akvilejskim
patrijarhom, a zatim 1667. kardinalom sa sjedištem u Udinama.
Značajan za posttridentsku crkvenu obnovu, u književnosti je za-
nimljiv kao pisac četiri tragedije, jednoga traktata o tragediji te
niza dijaloga o filozofskim i znanstvenim temama napisanima na
toskanskome, što je bio neobičan jezični odabir za crkvenoga služ-
benika u doba u kojem prevladavaju traktati na latinskome. Nadalje,
Dolfin nije dozvolio da se za njegova života objavi bilo koje od
njegovih djela, već je sam slao kopije svojim prijateljima i poznani-
cima, pa je književna slava koju je stekao, s obzirom na neposto-
janje tiskanih knjiga, posebno postignuće. Soneti i kancone iz doba
prije zaredenja uglavnom su uništeni, ali je u 18. stoljeću, kada su
se za njegova djela zainteresirali Gravina, Crescimbeni, Maffei i
drugi istaknuti književnici, pokrenut projekt tiskanja njegovih
tragedija, najprije u časopisu *La repubblica letteraria*, zatim u cjelo-
ovitom izdanju u Nizozemskoj 1730, pa u Padovi 1733. (Benzoni
1991: *sub voce*).

²⁸ Giovanni Paolo Oliva (1600–1681), isusovac rodом iz
Genove, u službi u Rimu, poznat po svojim vrlo elokventnim pro-

Pisma pod rednim brojevima XLI i XLII dragocjena su zato što se odnose na još jednoga znamenitog baroknog pisca, Antonija Lupisa, za čije se biografske podatke u *Dizionario biografico degli italiani* tvrdi da su rijetki i preuzeti iz njegovih djela.³³ Naime, početkom lipnja 1675. markiz Giovanni Malaspina iz Verone šalje Ivanovичu pismo u kojem traži podatke o Lupisu, zato što ga želi ugostiti u svojoj kući. Ivanovičev odgovor/esej o Lupisu neobično je dugačak u odnosu na većinu pisama (proteže se na četiri stranice, 54–58): on najprije izjavljuje da su njih dvojica dobri prijatelji i odaje mu poštovanje, a zatim opisuje obiteljsku lozu, porijeklo koje seže još u antičko doba, i rođenje u apulijskom gradu Molfetta, tada dijelom Napuljskoga Kraljevstva, pod upravom španjolskoga kralja. Među uglednim precima spominje jednoga kraljevskog savjetnika, jednoga potkralja Calabrije i gubernatora Firence, jednoga ministra na dvoru cara Friedricha II, jednoga povjesničara čiji se kip nalazi u crkvi Santa Maria de' Martiri u Molfetti, kao i mnoge druge čija je svrha legitimirati Lupisovu hvala vrijednu lozu i poduprijeti njegov boravak kod markiza. Cijela druga stranica pisma nabraja pojedinačno crkvene velikodostojnike iz ove obitelji i na kraju popisa dodaje konkretne izvore podataka:

*Queste degne memorie le ho lette e raccolte dall' Istorie di Napoli, da' Regi e Cesarei Diplomi e dall' autentiche di publici Protocolli, conservati legalmente da questo rampollo di sì nobile pianta.*³⁴

U nastavku kaže da se Lupis školovao u učenim školama Družbe Isusove, te da je kao mladić došao u Veneciju gdje ga je primio pod svoje pokroviteljstvo senator i književnik Giovanni Francesco Loredan. Opisuje ga kao izrazito talentiranog autora, izvrsne memorije, naglašava da Lupis piše bez uporabe drugih knjiga, samo po sjećanju na pročitano, te da je brz i vješt u pisanju. Spominje da su ga pozivali u goste brojni kneževi i akademije, ali da je skroman (*di genio Stoico*) i da se nerado odaziva na druženja, ne voli velike gradove (*Città Metropoli*), gužvu i luksuz. Smatra ga dobrim, iskrenim i pravim prijateljem, a sebe sretnim što ga poznaje i što može davati podatke o njemu. Ovakav *hommage* ne ostaje bez uzvrata, pa tako Ivanovič uvrštava u *Minervu* još pet pisama razmijenjenih sa samim Lupisom (pisma LXXIX–

LXXXIII, str. 137–146), među kojima je Lupisovo pismo knezu Carlu od Carrare u kojem još opširnije i detaljnije izlaže Ivanovičevu biografiju. Lupis tvrdi da poznaje Ivanovicha već dvadeset i pet godina (*cinque lustri*), što je blago pretjerivanje, zato što je Ivanovič došao u Veronu 1654, a pismo, iako nije navedeno, najvjerojatnije je iz 1678.³⁵ jer je upravo tada datirana Ivanovičeva zahvala za iskazanu počast, isto tako objavljena u *Minervi*. Lupis prvo citira latinski natpis na bakropisu otisnutom u zbirci *Poesie*, kako bi rastumačio Ivanovičevo budvansko porijeklo,³⁶ a zatim kaže da je zbog ratova protiv Turaka namjerio otići u Italiju, te da mu je, kako bi ga zadržali u Budvi, ponuđena funkcija kanonika katedrale, no on se ipak preselio, najprije u Veronu. Lupis spominje Ivanovičevu prirodnu sklonost prema pjesništvu i njegovo članstvo u veronskim akademijama, te čak citira Sansovinovu *Povijest Venecije*,³⁷ odnosno dio Martinonijeva dodatka ovome djelu, naslovljen *Primo Catalogo d' Huomini Letterati Veneti*, u kojem se spominje Ivanovičeva prva služba u Veneciji, kao tajnika mletačkoga prokuratora Leonarda Pesara.³⁸ Lupis napominje da "Pjesničkim lovorima dodaje i diplomu iz obaju prava" (*aggiunse a' Lauri Poetici la laurea in ambe le leggi*). Navodi nadalje Ivanovičevo predsjedanje Delfičkom akademijom i dva panegirika, jedan posvećen Republici, naslovljen *La fenice*, i drugi, napisan još u domovini, *Le Glorie di Leonardo Foscolo*, posvećen pobjedama ovoga Mlečanina u Dalmaciji i Albaniji. Slijedi predstavljanje Ivanovičevih libretističkih uspjeha, ali ne nabrajaju se naslovi nego gradovi (Venecija, Piacenza, Beč) u kojima su opere bile izvedene i u kojima se proslavio, a zatim se navodi novčane iznose koje je na račun toga utrazio:

*Da Vienna ongarì cento, con le medaglie de' Cesari.
Da Piacenza doppie cento coll' impronto del Duca
Ranuccio Secondo, e in Venezia utili considerabili che*

³⁵ Osim toga, u nastavku pisma, tvrdi da je Ivanovicha upoznao upravo u Delfičkoj akademiji u Veneciji, a to znači najranije 1757. (Ivanovič 1681: 142).

³⁶ Ovo se pismo spominje i u predgovoru crnogorskom izdanju Ivanovičevih drama i pisama, zato što unatoč činjenici da je Budva navedena kao njegov rodni grad, na spomenutome bakropisu piše: *Christophorus Ivanovich, Epirota, nobilis Buduensis, I.U.D. (iuris utriusque doctor)*, odnosno tvrdi da je porijeklom iz grčkoga Epira, što se geografski nalazi mnogo južnije od Budve (Milošević i Lukešić, 1996: 25). Rotković, s druge strane, u svom predgovoru navodi da je Epir bila oznaka za južno primorje sve do Kotora (Rotković 1978: 15).

³⁷ Radi se o djelu *Venetia città nobilissima et singolare descritta in XIII. libri* Francesca Sansovina, sina znamenitoga arhitekta Jacopa Sansovina, tiskanom u Veneciji 1581.

³⁸ Sansovinovo djelo nadopunio je i objavio 1663. Giustiniano Martinoni, te je naslovu pridodao *Con aggiunta di tutte le Cose notabili della stessa Città, fatte, ed occorse dall' Anno 1580. fino al presente 1663*. ("S dodatkom svih značajnih stvari istoga grada, što su napravljene i dogodile se od godine 1580. do sadašnje 1663.")

³³ "Rijetki podaci o biografiji Lupisa, rodом iz Molfette, prema Toppiju, većinom proizlaze iz njegovih brojnih književnih djela" (*"Le scarse notizie riguardanti la biografia del L. originario di Molfetta secondo Toppi, sono per lo più ricavate dalle sue numerose opere letterarie"*) (Cirilli 2006: sub voce).

³⁴ "Ove sam vrijedne podatke pročitao i sakupio iz *Povijesti Napulja*, iz kraljevskih i carskih povelja te iz ovjerenih službenih dokumenata, što ih zakonito posjeduje ovaj mladac tako plemenita roda" (Ivanovič 1681: 56).

*fecero vedere che anco i Poeti vanno coronati di lauro d'oro.*³⁹

Lupis zatim izjavljuje da ga se najbolje može upoznati preko zbirke *Poesie*, pa citira recenziju zbirke objavljenju u *Giornale de' Letterati* 29. lipnja 1675.⁴⁰ Nadalje, nabraja imena znamenitih osoba s kojima je u prepisci, a ona su već spomenuta ranije u ovome radu: Oliva, Graziani i Dottori. Opisuje kako ga je prokurator Pesaro imenovao osobnim savjetnikom (*Maestro di camera*) te kako je u času pisanja pisma Ivanovich kanonik stolne crkve Svetoga Marka (*“siede zanfardato in Canonica Ducale”*). Slijedi nekoliko konvencionalnih rečenica o njegovim vrlinama, a zatim zanimljiv podatak o tome kako je Lupis namjeravao napisati Ivanovichevu biografiju, ali je odustao zbog njegove prevelike skromnosti pa čak i prijetnje da će mu, ako to učini, uskratiti prijateljstvo.

Samo u još jednome pismu u prvome izdanju *Minerve* nalazimo prigodnu referencu na Ivanovichevo porijeklo i gotovo izbjegličku sudbinu, i to u odgovoru na pismo pjesnika i prevoditelja Paola Abrianija iz 1675.⁴¹ u kojem on izrijeком kaže:

*Già negli anni più verdi, sbalzato da una disastrosa fortuna, che raggrava la mia Patria fra le stragi della passata guerra col Turco, mi accolse Verona.*⁴²

Pismo je zatim kičena pa čak i pretjerana pohvala Verone i svih njezinih čimbenika, stanovnika, institucija poput akademija i škola, u kojoj Ivanovich veličanstvenost grada tumači domišljatom baroknom invencijom porijekla imena grada:

*A caso non fu già nominata Verona, perché formandosi di tre sillabe, che sono le prime di Venezia, Roma e Napoli, viene a dinotare di avere di Venezia la bellezza, di Roma la maestà e di Napoli la gentilezza.*⁴³

Abrianijevi odgovori Ivanovichu u *Minervi* sadrže u privicima zanimljive primjere u ono doba cijenjene jezične vještine pisanja teme, anagrama, epigrama i četverostiha na latinskome,⁴⁴ povodom vjenčanja cara Leopolda I. i kneginje Eleonore III. Neuburg. U pismu

broj XLVII nalazimo još i Abrianijevu metričku analizu vlastita dva numerička anagrama priložena pismu.

PRIMJER IVANOVICHEVA PJESNIČKOG UMIJEĆA U SONETU POSVEĆENOM OBOŽAVATELJU

Dio pisama u *Minervi* prigodne su blagdanske čestitke, zahvale, pozdravi, što svjedoče o Ivanovichevim društvenim vezama i položaju u Mletačkoj Republici.⁴⁵ Stilski ona odražavaju njegovu erudiciju i umijeće baroknoga ukrašavanja pomoću vještih retoričkih figura i elokventnih, mahom antičkih referenci. Ovim prigodnim pismima često se u privitku nalaze jednako prigodničarski soneti. Od Ivanovichevih soneta uvrštenih u pisma,⁴⁶ najzanimljiviji kao primjer barokne stilske vježbe jest sonet *Occhi di bella dama*, upućen obožavatelju, nakon što je ovaj nahvalio njegovu pjesničku zbirku:⁴⁷

*Vive notti stellate, Astri brillanti,
Vaghe Aurore animate, Eoi ridenti,
Luciferi vivaci, Esperi ardenti,
Oroscopi d' Amor, Ombre fiammanti:*

*Caratteri del cor, Cifre d'amanti.
Gemmate impression, Stampe lucenti,*

⁴⁵ Među primateljima se nalazi i nekoliko libretista čija će libreta nastati u razdoblju nakon objave *Minerve* i nakon Ivanovicheve smrti, poput Girolama Ascania Giustiniana, Michelangela Torciglianija, Bernarda Sandrinellija ili liječnika Domenica Davida, najznačajnijega među spomenutima zato što se ubraja među prve reformiste, uz Apostola Zena (Fabbri 2003: 320–321). Što se tiče pjesnika Michelangela Torciglianija, njemu je relativno nedavno atribuiran libreto opere *Le nozze di Enea con Lavinia* što ga je Ivanovich u svome poznatom popisu predstava i autora bio pogrešno pripisao Giacomu Badoaru, a još krajem sedamdesetih godina prošloga stoljeća u članku Thomasa Walkera nije se znalo tko je autor (Walker 1976: 12). Podatak o atribuciji libreta preuzet je iz enciklopedijske natuknice *Monteverdi, Claudio*, na www.treccani.it, *sub voce* (pristup: lipanj 2017).

⁴⁶ Tri soneta u epistolarnome dijelu knjige nisu Ivanovicheva. Prvi je napisao plemić Andrea Roscini, član akademije Pacifica, nalazi se u pismu pod brojem XLIV i usredotočen je na temu obnove Delfičke akademije: *“S' invita l'autore ad impegnarsi perché resti riaperta l'Accademia Delfica”* (“Poziva se autor da se založi kako bi se Delfička akademija ponovno otvorila”). Drugi se nalazi u pismu pjesnika Bernarda Sandrinellija, pod brojem CVI, i uvodno kaže kako *“Vuole scriver argomenti amorosi, non eroici”* (“želi pisati o ljubavnim, a ne o junačkim temama”). Treći pripada najvećem korpusu pisama i književnih ulomaka što ih je Ivanovich razmijenio s opatom Lubranom i nosi naslov *L'uomo allo specchio della verità, per conoscer sè stesso*. O prepisci s Lubranom i njegovom udjelu u *Minervi* bit će riječi u nastavku članka.

⁴⁷ Radi se o nekom gospodinu Vincenzu Scipioniju iz Chiogge, odnosno iz Bergama, s kojim Ivanovich razmjenjuje četiri pisma. To su pisma LXVII–LXXIV, datirana dva u prosinac 1676. i dva u prosinac 1680. / siječanj 1681. (Ivanovich 1681: 114–127). U drugome dijelu *Minerve*, objavljenome 1688. prenosi se mnogo duža i složenija prepiska s istim gospodinom, u kojoj nema pjesničkih privitaka, ali se iz nje iščitavaju političke veze s mletačkim plemstvom i posredovanje u dobivanju određenih namještenja za g. Scipionija. (Ivanovich 1688: 75–98).

³⁹ “U Beču stotinu zlatnih dukata, i carske medalje. U Piacenzi stotinu zlatnika s otiskom vojvode Ranuccija II. a u Mlecima značajnu dobit što je pokazala da i Pjesnike valja kruniti zlatnim lovorom” (Ivanovich 1681: 143).

⁴⁰ Vjerojatno se odnosi na mletački književni časopis *Giornale veneto de' letterati*, drugi takve vrste na Apeninskom poluotoku (prvi književni časopis istoga naziva *Giornale de' letterati* osnovan je u Rimu 1668) (Venturelli, *La Minerva, ossia il nuovo giornale de' letterati d'Italia*).

⁴¹ Pismo pod rednim brojem XLVI (Ivanovich 1681: 69–71).

⁴² “Još u mladim mi godinama, pobjegavši od strahotne nesreće što snade moju Domovinu uslijed razaranja iz minuloga rata protiv Turaka, prihvati me Verona.”

⁴³ “Nije slučajno nazvana Verona, jer ime od tri sloga, prva u imenima Venecije, Rima i Napulja, označava da ona posjeduje ljepotu Venecije, veličanstvenost Rima i plemenitost Napulja.”

⁴⁴ Priložen je i prijevod četverostiha na talijanski.

*Alfabeti de l' Alma, Aurei Comenti,
Mute Facondie, Interpreti eleganti:*

*Polluci de la Speme, Iridi belle,
Diafani Globetti, Urne d' Ardore,
Di due fulgidi Poli Orse gemmelle.*

*Luminose Magie, Circi d' Amore,
Ruote del viver mio, Spirti e Fiammelle,
Idoli del Pensier, Cieli del Core.*

Autor geometrijskom preciznošću niže birane metafore kojima dočarava ljepotu očiju jedne dame, tako da u svakom stihu imamo po dvije figure, odvojene zarezmom, semantički nepovezane, s iznimkom posljednjega stiha prve tercine u kojem prvi i drugi član pripadaju istoj metafori temeljenoj na astronomskim pojmovima. Sonet je posve statičan, nema aktivnih glagolskih oblika, u odnosu na njegove druge uratke vrlo je mali broj antičkih referenci, spominje se samo Poluks na početku prve tercine i Kirka u prvome stihu druge tercine. U prvom katrenu naglašena je autorova elokvencija u pojmovima što opisuju vjetar (*Eoo*) i planet Veneru (*Lucifero* – Venera na jutarnjem nebu, *Espero* – Venera na večernjem nebu), dok su u drugom katrenu grupirane reference na jezik (*Alfabeti, Comenti, Facondie, Interpreti*), s tim da je sintagma *Mute Facondie* (nijema rječitost) vrlo lijep oksimoron. O ostalim Ivanovichevim sonetima, bit će riječi u nastavku.

PRIJATELJSTVO S GIACOMOM LUBRANOM

Najvažnija i najopsežnija prepiska uvrštena u *Minervu* ona je s opatom Giacomom Lubranom.⁴⁸ Ova su pisma izdvojena od ostalih i, slično kao i *Memorie teatrali*, imaju vlastitu naslovnicu *Lettere diverse dell' autore e del P. Giacomomo Lubrani della compagnia di Gesù con varie composizioni* (Razna pisma autora i Oca Giacoma Lubranija iz Družbe Isusove, s raznolikim tekstovima) i uvodnik *L' autore a chi legge* (Autor čitateljima) s pojašnjenjima o okolnostima upoznavanja. U prvome dijelu *Minerve*, tiskanom 1681. radi se o pismima CXXII–CL, a u drugome, tiskanom 1688. o pismima CXLVII–CCXV. Lubrano je 1675. i 1676. gostovao u Mlecima kao propovjednik za vrijeme Korizme u samostanu Svetoga Lovre (San Lorenzo) i tu je upoznao Ivanovicha i počeli su se dopisivati. Od svih pisama u oba dijela *Minerve*, ova razmijenjena s Lubranom najosobnija su i najraznolikija u

⁴⁸ U *Minervi* se opata oslovljava s Lubrani, međutim enciklopedijska natuknica navodi oblik prezimena Lubrano. Živio je i radio u Napulju i drugim gradovima na jugu poluotoka, te gostovao u više navrata u Veneciji kao propovjednik o crkvenim svetkovinama. Objavljena mu je zbirka pjesama *Scintille poetiche*, zbirka epigrama na latinskom i više zbirki govora, panegirika i propovijedi. Početkom 20. stoljeća njegovo je pjesničko djelo oživljeno zahvaljujući istraživanjima Benedetta Crocea. Spominje ga i Giambattista Vico u svojoj autobiografiji *Vita* (Matt 2006: *sub voce*).

pregledu dodatnih sadržaja koje nalazimo. Lubrano je drugi autor po zastupljenosti u *Minervi*, nakon Ivanovicha. Zanimljivo je, međutim, da Ivanovich objavljuje njegova pisma i popratne tekstove bez njegova znanja i prethodnoga odobrenja, i to jasno kaže u predgovoru, pa se u prvome pismu drugoga dijela *Minerve*, tiskanoga sedam godina kasnije, Lubrano žali na tu činjenicu jer smatra svoja pisma i privitke nedostojnima i nedovoljno lijepima i učenima za objavu.⁴⁹ Lubranov književni i filozofski doprinos u *Minervi* sastoji se od niza kratkih eseja na različite teme iz svakodnevice, odličnih primjera baroknoga umijeća složenoga ukrašavanja u kombinaciji s propovjednim tonom i didaktičkim porukama. Tako, primjerice, odmah na početku nalazimo ogled *La gelosia* (Ljubomora, str. 249), u kojem se nizanjem vještih retoričkih figura opisuje djelovanje ljubomore: “*Fa cicatrici dove non fu mai piaga, miete dolori, dove non semina, fa naufragi, dove non naviga.*”⁵⁰

Naslovi ostalih eseja su: *Paradiso dipinto dal Tintoretto nella sala del Gran Consiglio in Venezia* (Raj što ga je naslikao Tintoretto u dvorani Velikoga Vijeća u Veneciji, opis slike), *Scrupoli* (Obziri), *Amor platonico* (Platonska ljubav),⁵¹ *Il Bucintoro di Venezia* (Mletački Bucintoro),⁵² *Le perle del Re di Borneo* (Biseri bornejskoga kralja, opis ove vrste bisera), *Libri intagliati in legno nella Scuola di S. Rocco a Venezia* (Knjige s drvenim rezbarijama u školi Sv. Roka u Veneciji),⁵³ *Proemio al Vangelo del Cieco nato, con la favola d' Argo* (Predgovor Evanđelju o rođenome slijepcu, s pričom o Argu),⁵⁴ *Uno squarcio della descrizione del tempo* (Ulomak opisa vremena), *L' oc-*

⁴⁹ Pismo br. CXLVIII na stranici 318 drugoga dijela *Minerve*.

⁵⁰ “Stvara ožiljke ondje gdje nikada ne bijaše rane, žanje boli ondje gdje ne sije, uzrokuje brodolome ondje gdje ne plovi” (Ivanovich 1681: 250).

⁵¹ Zanimljivo gledište na temu, gdje Lubrano u prve dvije rečenice iznosi stav da ova vrsta ljubavi ne može biti posve nevina i da sam pojam krije u sebi zmije otrovnice, da bi zatim u ostatku eseja prenio niz figurativnih opisa platonske ljubavi onako kako je opisuju akademici (Ivanovich 1681: 270–271).

⁵² Kroničarski opis mletačke manifestacije takozvanoga vjenčanja s morem na blagdan Uzašašća, u kojem sudjeluje rasokošno uređen paradni brod Bucintoro. Usp. *Bucintoro*, leksikografska natuknica, na URL: www.treccani.it, *sub voce*.

⁵³ Radi se o vrlo kritičnom opisu biblioteke spomenute škole, u kojem se za knjige što se ondje nalaze kaže da vrijede samo njihove izrezbarene korice, a biblioteku se definira kao: “*Museo per gl' Ignoranti, che portano l' intelletto negli occhi, e starebbe ottimamente in Casa di certi Filosofi nominali, che questionano solamente di voci*” (“Muzej za neznalice što nose pamet u očima, te bi odlično pristajao u kućama određenih samoproglašanih filozofa koji raspravljaju samo o glasinama”) (Ivanovich 1681: 286).

⁵⁴ Koristeći grčki mit o savršenom čuvaju Argu, divu s tisuću očiju koji je od Here dobio zadatak čuvati junicu, Zeusovu ljubavnicu Iju, pa je poražen pomoću glazbe kojom su po prvi puta zatvorene sve njegove oči. Lubrano govori o metaforičkoj moralnoj sljepoći onih ljudi okrenutih isključivo prema zemaljskim dobrima. Ta se sljepoća liječi zatvaranjem očiju blatom, čime se njihova pažnja odvraća od zemaljskoga i okreće nebeskome (Ivanovich 1681: 292–294).

chiata (Pogled), *Descrizione del Capo dell'Uomo* (Opis čovjekove glave), *Descrizione delle Spine* (Opis trnja),⁵⁵ *Descrizione de' Pensieri* (Opis misli),⁵⁶ *Descrizione della Tepidezza Accidiosa* (Opis bezvoljne mlakosti), *Descrizione della Croce* (Opis križa). Osim eseja, uz neka pisma nalazimo pjesnička djela: Odu *Per la cometa comparsa verso il fine di quest'anno 1680* (Prigodom pojave komete krajem ove 1680. godine), pjesmu *L'Innocenza si ride delle Calunnie* (Nevinost ismijava Klevete) i sonet *L'uomo allo Specchio della Verità per conoscer sè stesso* (Čovjek pred zrcalom istine kako bi upoznao sama sebe). Lubranove tekstove valjalo bi posebno proučiti i analizirati, no ovdje se samo ukratko nabrajaju kako bi se potvrdio navedeni podatak o višestrukom autorstvu u *Minervi*, koje nije legitimirano u kazalima, već se otkriva tek pomnim čitanjem. Među Ivanovichevim odgovorima Lubranu, posebno je zanimljivo pismo CXLII, znatno duže od prosjeka, u kojem nalazimo oštru kritiku mletačkoga društva i običaja, što je točno suprotno enkomijastičkome opisu Mletaka u dodatku *Memorie teatrali*. Osim toga, Ivanovich, jednako kao i Lubrano, često pismima prilaže svoje književne uratke, pa tako nalazimo odlično izvješće s regate u Mlecima⁵⁷ i sedam soneta različite vrste: tri u obranu i pohvalu opata nakon što je napadnut satiričnim sonetom,⁵⁸ jedan posvećen meceni Leonardu Pesaru i tri na vjerske teme. Među spomenutima se nalazi vjerski sonet *Cicala moralizzata* (Moralizirani cvrčak) koji je najslbliži sonetu *Occhi di bella donna*, citiranome ranije u radu, po većinski dvosložnoj strukturi stiha i končtističkome nizanju biranih metafora, s tom razlikom što se u ovome sonetu cvrčak i njegovo ponašanje

u posljednjoj strofi uspoređuju s grešnikom koji “čak i kada je na rubu pakla, umire pjevajući”,⁵⁹ dok se u sonetu o očima lijepe dame sve metafore referiraju samo na naslovnu temu, bez alegorijskih implikacija. Iako se u ovome članku neće detaljno obraditi sadržaj drugoga dijela *Minerve* iz 1688. i već je spomenuto da prepiska s Lubranom ondje zauzima još veći dio knjige, valja napomenuti da se Lubrano u toj kasnijoj razmjeni pisama opet pojavljuje kao autor, ali samo soneta. Ne šalje više Ivanovichu svoje filozofske i teološke eseje. I sadržajno se pisma u drugome dijelu mnogo više bave političkim pitanjima, onodobnim ratovima protiv Turaka, opsadom Beča, opsadom Budima, vojskovođom Morosinijem, negoli u prvome dijelu. Jedini veći prozni umetak u drugome dijelu jest Ivanovichev opis vlastita nadgrobnog spomenika što ga je naumio bio dati izgraditi u crkvi San Moisè,⁶⁰ a koji je izveden nekoliko godina kasnije kao djelo kipara Marca Beltramea i može se vidjeti u spomenutoj crkvi u Veneciji.

PREPISKA S NAJOBRAZOVANIJOM ŽENOM EPOHE, ELENOM CORNER

Jedina žena među Ivanovichevim primateljima i pošiljateljima u oba dijela *Minerve* jest Elena Corner Piscopia.⁶¹ Prepiska s ovom istaknutom i iznimno cijenjenom intelektualkom 17. stoljeća tiče se upravo ranije spomenutoga Opata Giacoma Lubrana. Naime, Elena Corner, slijedom satiričnih napada na Lubrana nakon njegovih propovijedi za vrijeme Korizme 1675, pita Ivanovicha hoće li Lubrano besjediti i sljedeće godine, zato što je pokrenula inicijativu da mu se do-

⁵⁵ Ovaj je opis posebno uspio jer banalnu prirodnu pojavu poput trnja u prirodi autor opisuje nizom uspjelih metaforičkih slika, poput, primjerice: “*Plebe degli orti, bastardumi di Rupi infeconde, unghie delle siepi, Assassine de' Passagieri, seccumi indiziati pe'l fuoco, vendette vegetabili di stizziti terreni [...]*” (“Vrtni puk, kopilad neplodnih grebena, nokti živica, ubojice prolaznika, suho granje prikladno za vatru, biljne osvete nezadovoljnih zemljišta”) (Ivanovich 1681: 316).

⁵⁶ Zanimljivo razmatranje o čovjekovim mislima: “*Ciarloni anche nel silenzio, Golosi anche nel digiuno, Libertini anche nelle Clausure [...]*” (“Brbljave i u tišini, lakome i u postu, nepristojne i u klauzurama”) (Ivanovich 1681: 317).

⁵⁷ *Ragguaglio di una curiosa Regata* kao privitak pismu broj CXXII, vrlo je uzbudljiv prikaz utrke, napora i zalaganja natjecatelja, napetosti i navijanja publike. Ivanovich u podlisku *Memorie teatrali*, u poglavlju o razonodama u Veneciji tijekom godine, kada spominje utrke plovila, upućuje čitatelja na ovo svoje pismo, odnosno na opis regate (Ivanovich 1681: 246–248 i 383).

⁵⁸ Netko anonimno objavio je bio satiričan sonet u kojem se ismijavalo Lubranovu erudiciju i govorničke sposobnosti. Prvi stih soneta glasio je *Novo idioma, iperbole volante* (Novi idiom, leteća hiperbola). Na to je Ivanovich odgovorio vrlo oštrim sonetom, uvredljivim za nepoznatoga satiričara, kojega je čak nazvao magarcem, mentalnim izmetom (*escremento mental*) i jekom ničega (*Eco del niente*), što je gotovo u razini psovke, osobito kada se usporedi s njegovim prigodničarskim pjesništvom zasićenim pretjeranim pohvalama. Drugi sonet u obranu Lubrana naslovljen je *La temerità sferzata* (Išibana drskost) (Ivanovich 1681: 255 i 263).

⁵⁹ “*Fin sull' orlo infernal, cantando ei more*” (Ivanovich 1681: 279).

⁶⁰ Radi se o pismu CLXXI od 20. siječnja 1684. Ivanovich tvrdi da nema preživjelih rođaka te da je njegova dužnost zahvaliti Bogu na ukazanoj milosti pobožnim spomenikom u njegovu slavu. Najprije opisuje točno mjesto u crkvi gdje će spomenik biti podignut i daje točne dimenzije širine i dužine. Zatim opisuje materijale, vrste mramora i njihovo porijeklo, odnosno boje, prigodne natpise na latinskome, pa detaljno svaki dio spomenika zasebno: *Corpo di mezzo* (Središnji dio), *Basamento* (Postolje), *Cima* (Vrh) (Ivanovich 1688: 393–397).

⁶¹ Elena Lucrezia Corner (Cornaro Piscopia) bila je izvanbračna kćer mletačkoga plemića i prokuratora Giovannija Battiste Cornera, upisana među pripadnike mletačkoga plemstva tek u dobi od 18 godina. U povijesti je zabilježena kao prva žena koja je diplomirala na nekom sveučilištu u svijetu. 1678. obranila je u Padovi diplomu iz filozofije jer joj nije bilo dozvoljeno diplomirati teologiju, što je bio primarni predmet njezinih interesa i proučavanja. Govorila je latinski, grčki i hebrejski, učila i španjolski, francuski, arapski i aramejski. Bila je jedna od najobrazovanijih osoba svoga vremena. Njezini su radovi bili vjerski ili prigodničarski i kritičari se slažu da u svojim djelima nije osobito doprinijela baroknoj književnosti. Umrula je u Padovi u dobi od 38 godina (Derosas 1983: *sub voce*); *Elena Lucrezia Cornaro Piscopia*, prigodni članak na web stranici Sveučilišta u Padovi, dostupno na URL: <http://www.unipd.it/elena-lucrezia-cornaro-piscopia> (pristup: lipanj 2017).

dijeli lovorov vijenac / kruna za zasluge, drugi po redu. U privitku pisma je njezin apel, odnosno pismo mletačkome plemstvu (*alla Nobiltà Veneta*).⁶² U odgovoru joj Ivanovich šalje prigodni sonet posvećen njezinoj erudiciji i predanosti studiju, na što ga ona naziva: “*un Platone stillante mele dalla bocca, [...] un Pindaro operante stupori con la Lira*.”⁶³ Pismu dodaje *Elogio* (*Pohvalu*) na latinskome, sastavljen za ceremoniju krunjenja Lubrana. Sljedeća su pisma iz 1678, a u njima, osim čestitki za blagdane, Elena Corner moli Ivanovicha da joj pošalje dva oglada što joj ih je ranije bio pročitao, tako da u privitku autorovom odgovoru nalazimo jedina dva Ivanovicheva primjera takozvanih *Descrizioni* (opisa), kratkih oglada kakve smo vidjeli u Lubranovom doprinosu *Minervi*. Radi se o *Descrizione del grano che nasce* (*Opisu kako se rađa žito*) i *Descrizione della Calamita* (*Opisu magneta*). Prvi tekst je kratak i semantički vrlo jasan, iako se, kao i u sonetima, temelji na nizanju retoričkih figura. Ivanovich opisuje procese od sjetve do nastanka ploda kao životne cikluse koji muče personificirano zrno pšenice: “[...] *povero granello, quanto patisce!*”⁶⁴ Tekst o magnetu je posve drugačiji, pretrpan antiteitički građenim slikama djelovanja magneta na drugi metal: “*È duro, e l’ intenerisce; è gelato, e lo riscalda; è intrattabile, e lo doma; è fiero, e lo placa; è crudele, e l’ innamora*.”⁶⁵ U drugome dijelu *Minerve* uvršteno je samo jedno pismo Elene Corner, ali u njemu nalazimo pridodana čak četiri njezina *Elogia* (*Pohvale*) na latinskome povodom povijesnoga oslobođenja Beča od Turaka. Pohvale su, redom, upućene papi Inocentu XI, austrijskome caru Leopoldu I, poljskome kralju Ivanu III. i Karlu V, vojvodi Lotarinškome, vjerojatno potaknute Ivanovichevim pamfletom *Il Viva* (*Živjeli*), objavljenim u istoj prigodi i uvrštenim u *Minervu* nešto kasnije u odnosu na ovo pismo.⁶⁶ Osim ovih doprinosa, u istoj knjizi (drugome dijelu *Minerve*), u pismima Lubranu, Ivanovich opisuje preranu smrt Elene Corner 1684. i posvećuje joj nadahnuti sonet (Ivanovich 1688: 375–377), dok Lubrano uzvraća latinskim četverostihom za njezin nadgrobni spomenik.

U *Minervi* (oba dijela) nalazimo još mnogo više imena Ivanovichevih dopisnika od onih spomenutih u članku, međutim ona nisu toliko važna za prikaz njegovih književnih veza i doprinosa, koliko za prikaz društveno-političkih i povijesnih veza i sadržaja, što

bi se moralo zasebno istražiti. Valja istaknuti samo još jedno ime, ono Giovannija Teodorovicha, zato što je jedino hrvatskoga porijekla u kazalima i zato što ga Zorić citira u svome radu (Zorić 1980). S obzirom na nedostatak biografskih referenci o spomenutoj osobi, ostaje sadržaj razmijenjenih pisama, odnosno Zorićevi podaci.⁶⁷ Teodorovich piše kako bi pohvalio Ivanovichev ranije spomenuti pamflet *Viva* i dao mu do znanja da je u *Povijesti Moskve* (*Istorie di Moscovia*), pročitao da su među dvanaest senatora i kraljevskih savjetnika postojali stanoviti Basilio i Pietro Ivanovich, pa ga zanima zna li naš autor nešto više o tome.⁶⁸ Ivanovich u odgovoru sažimlje svoje porijeklo i ne isključuje mogućnost da je netko od njegovih predaka otišao tako daleko kako bi pobjegao pred turskom prijetnjom. Teodorovichev odgovor, uz rječito i pomno formulirane isprike i izraze skromnosti, najavljuje u privitku psalam na latinskome, opet (kao i Ivanovichev *Viva*) u čast pobjede kod Beča i moli da ga Ivanovich ispravi. Ostaje za neko buduće istraživanje pitanje tko je bio Teodorovich, je li napisao još nešto osim psalma, gdje se školovao.

IVANOVICHEVA IZVJEŠĆA U PISMIMA

Posebnu kategoriju Ivanovicheva stvaralaštva u *Minervi* čine njegova izvješća unutar pisama, odnosno opisi određenih društvenih događaja kojima je prisustvovao. Njegov, kako je dosad u primjerima prikazano, inače bogato ukrašen i vrlo složen stil u pismima i prigodnim sonetima, u izvješćima, kao i u podlisku *Memorie teatrali*, postaje kroničarski jednostavan i precizan.⁶⁹ Već je ranije u ovome članku spomenut *Ragguaglio* (sažetak) o regati⁷⁰ te osim njega imamo još dva slična zanimljiva izvješća: onaj o posjetu apostolskoga nuncija Mlecima i vjenčanju Elene Pesaro i Pietra Contarinija popraćeno prigodnim čestitarskim sonetom,⁷¹ i onaj u kojem se vrlo detaljno opisuje glazbeno-scenska priredba *Mascherata a cavallo*

⁶⁷ Radi se o dva Teodorovicheva pisma i dva Ivanovicheva odgovora, uvrštena u drugi dio *Minerve* pod rednim brojevima LXXXII–LXXXV (Ivanovich 1688: 185–191).

⁶⁸ “[...] leggendo io l’ Istorie di Moscovia ritrovo, che nel numero di dodeci Senatori e Consiglieri Regij v’ erano Basilio e Pietro Ivanovich” (Ivanovich 1688: 185). Zorić u nekoliko rečenica spominje ova pisma, činjenicu da je Teodorovich bio vojnik, časnik u postrojbi takozvanih *Prekomorskih* (*Oltremarini*) smještenoj u Bresci, i dio pisma o moskovskoj povijesti, međutim, pogrešno prenosi informaciju da se radilo o ruskim carevima, i informaciju da je Teodorovich poslao Ivanovichu psalam na talijanskome, jer je tekst u privitku njegovom drugom pismu na latinskome. Ove su pogreške neobične zato što Zorić u bilješki citira Ivanovichev odgovor, što upućuje na to da je vjerojatno imao tekst izvornika na raspolaganju (Zorić 1980: 150).

⁶⁹ Na stil podliska *Memorie teatrali* autor se referira još u predgovoru *L’ autore a chi legge*. Vidi bilješku 16.

⁷⁰ Vidi bilješku 57.

⁷¹ Pismo broj LXXV, upućeno opatu Raimondu Giudiciju (Ivanovich 1681: 127–132).

⁶² Pod rednim brojem LIV (Ivanovich 1681: 86–90).

⁶³ “Poput Platona kojemu iz usta med curi, poput Pindara koji na Liri izvodi čudesa” (Ivanovich 1681: 94).

⁶⁴ “Siroto zrnce, koliko pati!” (Ivanovich 1681: 100).

⁶⁵ Tvrd je, a omekšava ga; leden je, a grije ga; nemoguć je, a pripitomljuje ga; divlji je, a smiruje ga; okrutan je, a zaljubljuje se u njega” (Ivanovich 1681: 101).

⁶⁶ *Il Viva Per Vienna liberata dall’ Assedio de’ Turchi, intonato all’ orecchio de’ Principi d’ Europa* (Živjeli, za Beč oslobođen od turske opsade, intoniran da ga čuju kneževi Europe) (Ivanovich 1688: 336–337).

(*Maskerata na konjima*) i kojemu slijede Ivanovichevi stihovi uglazbljeni i izvedeni u sklopu maskerate.⁷² Svrha prvoga pisma i izvješća je enkomijastička, tako da opis služi kao svjedočanstvo veličine prokuratora Leonarda Pesara i nevjerojatne raskoši viđene na vjenčanju njegove kćeri. Najprije Ivanovich pojašnjava kako su se slučajno poklopila dva važna događaja: veleposlanički posjet povodom izbora novoga pape Innocenza XI. i vjenčanje mladoga para, a zatim kako se zbog organizacije obiju svečanosti krenulo u građevinske preinake u palači obitelji Pesaro na kanalu Grande. U nastavku detaljno opisuje raskoš unutar njega uređenja palače: salu za audijenciju presvučenu čipkom, zastore na velikim prozorima izvezene zlatom i srebrom, ogromne lustere od skupocjenoga kristala. Najviše su ga se dojmile dvije galerije slika i mnoštvo odlikovanja (medalja) izloženih u “stolićima s kristalnim pokrovima, uokvirenima zlatnim rezbarijama, na kojima su stajali upaljeni srebrni svijećnjaci.”⁷³ Ivanovich prenosi komentar nuncija, da su to prostorije dostojne kralja. Nekoliko puta u pismu spominje da su oba događaja bila zatvorena za javnost (*privata*), ali unatoč tome skupilo se mnoštvo publike i prokurator je izvan palače organizirao dolazak njegovih pet svečano ukrašenih gondola. Kao posebnu, ali sjajnu novost (*nuovo ritrovamento, ma splendido*), opisuje dekorativnu ulogu gondolijera koji su stajali u redu, mirmo, s bakljama u rukama, od obale do stubišta palače, dok su u palači, na stepenicama, isto tako stajali poredani sluge sa svjetilkama. Novost je bila u tome, napominje autor, što je rasvjeta bila postojana, a sluge nisu morale stalno trčati i obnavljati osvjetljenje. Ostatak pisma govori o višednevnom trajanju svečanosti i završava prigodnim rečenicama u počast prokuratoru Pesaru, te sonetom u čast mladencima. Vidimo, dakle, da Ivanovich obraća pažnju na neobične detalje, poglavito estetske, inovativne, a ne spominje uopće, primjerice, uzvanike. Opis građevinskih zahvata i detalja interijera podsjeća na opis kazališta i palače ugledne obitelji Contarini u *Memorie teatrali*, koji je još mnogo detaljniji.⁷⁴

Opis *Mascherata a cavallo* nalazi se u pismu plemiću Francescu Pesaru koji se u to doba (veljača 1679) nalazi u Parizu. Ivanovichevo iscrpno izvješće o događaju važno je s više aspekata. Prvo, radi se o glazbeno-scenskom djelu, ali ne iz nama opće poznatih žanrova opere, oratorija ili intermedija,⁷⁵ već o kombinaciji

scenske kantate i konjičke predstave, o kojima nema mnogo podataka u literaturi i ne smije se brkati s komedijama pod maskama ili drugim karnevalskim događajima.⁷⁶ Drugo, priredba se održala u vrijeme Korizme, kada je uobičajeno obustavljena sva kazališna djelatnost.⁷⁷ I naposljetku, radi se o pretežno amaterskome projektu jedne od mletačkih akademija, Accademije della Cavallerizza (Konjička akademija), u kojem sudjeluju brojni plemići iz Venecije i vojvoda od Mantove, Ferdinando Carlo Gonzaga. Pretežno amaterski znači da u stvaranju stihova, glazbe i izvođenju glazbenoga dijela sudjeluju profesionalni glazbenici, dok se u konjičkoj koreografiji predstavljaju amateri/plemići. Uvodno Ivanovich opisuje kako je ideja da se organizira konjička predstava došla od kneza Giovannija Cornara i mantovanskoga vojvode, a tema je kako Cintia (Atena) predvodi na bojnome polju četiri orijentalne nacije: Afrikance, Indijce, Turke i Tatare. Svaki od tih naroda predstavlja po četiri konjanika, a skupini se pridodaje dvojicu trubača, četiri konjušara i četiri lakaja s kopljima. Navodi ime glavnoga konjušara, člana akademije, zaduženoga da poduči plemiće koreografiji, g. Nicole Santa Paolina,⁷⁸ i ime kostimografa zaduženoga za kostime kojima će najbolje ocrtati spomenute nacije, g. Orazija Franchija. Nakon uvoda, slijedi detaljan opis priredbe. U ulozi Cintije nastupio je pjevač Domenico Cortona, a jedini nemaskirani izvođač bio je dirigent. Ivanovich pomno opisuje raskošne kostime za svaku pojedinu prikazanu naciju i navodi imena svih plemića koji su sudjelovali.⁷⁹ Opisi kostima, dodataka, ukrasa, dragulja, pokrivala za glavu, livreja za popratno osoblje, pokrova za konje, gotovo su fotografski u detaljima, i sigurno bi mogli poslužiti za vjernu rekonstrukciju, kada bi se poduzelo istraživanje ovoga aspekta izvještaja. Ivanovich posebno ističe smiješnu nezgodu tijekom izvedbe: kada je pjevač u ulozi Cintije počeo pjevati uvodne stihove (priložene pismu), čim je malo podigao glas, jedan od konja glasno je zanjštao, što je izazvalo smijeh publike. U pismu su dalje nabrojani svi konji koji su sudjelovali, a zatim plesne formacije i točno tko ih je od plemića izveo. Koreografije su izvedene uz glazbu i govori se o arijama na koje se plesalo, u različitom tempu i stilu: prva nije definirana,

⁷² Ivanovich se u uvodnome dijelu osvrće na pojam *mascherata*, pravdajući ga: “*Nè paia strano, o disdicevole a questa Comparsa eroica il titolo di Mascherata*” (“Neka ne bude čudno ili neprikladno dati ovoj junačkoj predstavi naziv Maskerata”) (Ivanovich 1681: 166).

⁷³ Ivanovich oprezno komentira vrijeme izvedbe riječima: “*Pure qui, fra l'astinenze Quaresimali, si sta deliziando, ma virtuosamente*” (“I ovdje se, u korizmenoj apstinenciji, može zabaviti, ali čudoredno”) (Ivanovich 1681: 165).

⁷⁴ Ime ovoga učitelja jahanja spominje se i u podlisku *Memorie teatrali di Venezia*, u poglavlju II, u kojem se čitatelj upućuje upravo na ovo pismo kao izvor podataka o događajima u *Cavalerizzi* (Jahaonici) (Ivanovich 1681: 373).

⁷⁵ Kostime definira kao: “*si superbe, ma barbare divise*” (“tako veličanstvene, ali barbarske”) (Ivanovich 1681: 170).

⁷² Pismo broj XCVII, upućeno Francescu Pesaru (Ivanovich 1681: 164–175).

⁷³ “[...] *Tavolini coperti di lastre di Cristallo, riquadrate con intagli indorati, sopra i quali caminavano diversi Candelieretti d'argento accesi*” (Ivanovich 1681: 129).

⁷⁴ Usp. *Memorie teatrali di Venezia*, capitolo XVII. U: Ivanovich 1681: 414–420.

⁷⁵ U renesansnoj Italiji *mascherate* su bile aristokratske svečanosti za vrijeme karnevala ili u drugim prigodama, kojima se postupno dodavalo glazbu i stihove, odnosno ples, te su se razvile, osobito u Francuskoj i u Engleskoj u 16. i 17. stoljeću, u oblike nazvane *ballet de cour* i *masque* (Della Seta 2010: 74).

druga je *grave e maestosa* (spora i veličanstvena), a treća *più briosa e allegra* (življa i vesela). Ono što Ivanovich naziva arijama, ustvari su koreografirani glazbeni brojevi, tri uobičajena stavka (brzi-spori-brzi) barokne orkestralne skladbe, iako *mascherate* nisu imale zadani trodijelni oblik. Ivanovich zaključuje da je priredba okončana vrlo uspješno. U datumu nakon pisma pogrešno je otisnuta 1689, a ne 1679. godina. Ivanovichecki stihovi za sve pjevane brojeve u *mascherati* nalaze se u privitku pismu i svi su namijenjeni ulozi Cintije. Uvodni dio sastoji se od dvanaest katrena, nema stroge metričke sheme, ali pojavljuje se u svakome bar jedna rima. Stih je vrlo raznolik: prva strofa se sastoji od dva sedmerca i dva jedanaesterca, dok su druga i treća strofa sazidane od samih osmeraca. Stil je onaj opernih prologa, prisutnih sve do Zenove reforme, u kojima se predstavlja radnja, a u primjeru ove *mascherate* lik Cintije najavljuje borbu junaka četiriju nacija protiv čudovišta. Recitativ i arija Cintije nakon prvoga prizora, znatno su pravilniji: recitativ se sastoji od pet stihova, jedanaesteraca s jednim sedmercem (drugi stih), dok je arija uobličena u dva katrena, stihovi su šesterici, a metrička shema je ABAB ABAB. Arija je Cintijin poziv na ratnički ples. Zaključni stihovi opet su raznoliki (prevladavaju sedmerci i osmerci), bez pravilne metričke sheme, i samo su konvencionalni poziv publici da podrži izvođače, odnosno njihovu vještinu i vrlinu.

IZDVOJENE PJESME U MINERVI

Epistolarna cjelina u *Minervi* završava na 336. stranici knjige, s Lubranovim esejem o geometriji križa. Slijedi pjesnički dio bez pisama i bez atribucije autorstva, koji se proteže do početka podliska *Memorie teatrali*. Već naslov *Varie Gemme poetiche di Più Penne Erudite* (*Raznoliki pjesnički dragulji većega broja učenih pera*) upućuje na to da su uvrštene pjesme više autora, ali, na žalost, ne može se sa sigurnošću reći o kome je riječ.

Prvi pjesnički tekst, naslovljen *Lamento di Carlo Re d'Inghilterra decapitato in Londra* (*Tužaljka engleskoga kralja Karla, obezglavljenoga u Londonu*), atribuiran je Lubranu,⁸⁰ a radi se o scenskoj kantati,⁸¹ dakle o stihovima namijenjenima uglazbljivanju. Strukturu kantate moguće je raščlaniti samo uz par-

tituru, zato što se metrička pravila u opernim i oratorijskim glazbenim brojevima jasno utvrđuju tek krajem 17. i u 18. stoljeću, pa tako u partituri promjena tempa i tonaliteta, ili tek oznaka *arioso*, *cavata*, *aria*, a ne sadržaj stihova, označuju početak nove cjeline. Analiza Lubranovih stihova za kantatu i usporedba s ostatkom njegova pjesničkog opusa još je jedna od mogućih tema koje proizlaze iz ovoga pregleda Ivanovichecke *Minerve al tavolino*.

Nakon *Lamenta*, slijedi niz od dvanaest soneta, od kojih ni za jedan nema oznake autorstva i nema načina da se utvrdi jesu li i koji su Ivanovichecki, što će biti moguće tek nakon što se temeljito prouči sva njemu atribuirana pjesnička proizvodnja, objavljena u zbirci *Poesie* i u oba dijela *Minerve*. Soneti otisnuti u ovome nizu nisu vezani ni uz kakvu prigodu, već tematiziraju zanimljive pojave iz svakodnevice. *Lambico di rose* (*Alambik s ružama*) govori o procesu stvaranja ekstrakta ruže kao o smrti cvijeta što ispušta mirisne suze, *Le lucciole* (krijesnice) prikazuje ove životinjice kao zvijezde što ih zemlja stvara da osvijetle put u mračnoj noći. *Fuochi artificiali* (*Vatromet*), niz je od tri soneta nazvana Prvi, Drugi, Treći, kojemu valja pridružiti i naredni, *La girandola* (*Vatreni obruč*) jer se i ta pjesma odnosi na pirotehničko sredstvo, a sva četiri svjedoče fascinaciju svjetlosnim efektima i uglavnom povezuju kratkotrajne bljeskove svjetla s bljeskovima sreće i užitaka u životu. Sljedeća dva soneta obrađuju temu kreveta: *Al suo letto* (*Vlastitome krevetu*) i *Letto pomposo* (*Pompozni krevet*). Oba krevet prikazuju kao grob (*sepulcro*, *feretro*, *nido letale*) i san kao preteču smrti, od koje čovjeka ne može spasiti ni najskupocjenija posteljina ni najmekši jastuk. Sonet *Il tempo e l'Amore congiurati contra l'Uomo* (*Vrijeme i Ljubav uročeni protiv Čovjeka*) stilski najviše podsjeća na Ivanovichecke sonete prikazane ranije u ovom istraživanju. Naime, pjesma ima već spominjanu binarnu strukturu i koncipirana je kao nabranje djelovanja jednoga čimbenika (vremena) i drugoga (ljubavi) na čovjeka. U prve tri strofe to se djelovanje temelji na suprotnostima (antitezama), da bi zatim u posljednjem tercetu bilo navedeno ono što im je zajedničko. Dva sljedeća soneta su komplementarna: u prvome se ljubavnik obraća voljenoj koju mora napustiti jer odlazi iz zemlje (*Partendo l'amante per l'Esiglio dalla Patria*), a u drugome žena odgovara na ovaj sonet naglašavajući da je važnija njegova misija od njihove boli zbog rastanka (*Risposta di Filli all'Amante, che parte per l'esiglio dalla Patria*). Posljednji sonet u nizu posvećen je potresu koji uzrokuje požar (*Il terremoto che cagiona un gran incendio*). Sonet je vjerskog karaktera jer govori o nebeskome gnjevu, o pročišćavanju pomoću vatre, i u drugom se katrenu obraća izravno Smrtniku, pozivajući ga da shvati grmljavinu kao upozorenje s neba. Nakon soneta, a prije podliska *Memorie teatrali*, nalazimo još kratak dijalog u stihovima: *Amante in ombra d' lidi della Stigia Palude, chiede il passo a Caronte* (*Ljubavnikova sjena na obali močvare Stiks, traži od Ha-*

⁸⁰ Partitura je pohranjena u rukopisu, tekst je uglazbio skladatelj Carlo Cossoni, a nastala je i vjerojatno izvedena između 1680. i 1690. Osim Lubrana, kao mogući autor teksta spominje se i Francesco Zuccarone. Nalazi se u zbirci glazbenih rukopisa *Cantate e Arie* kao prva od 17 skladbi različitih skladatelja. Usp. Archivio della Cantata italiana, Scheda numero 115; Scheda numero 116, ur. Teresa M. Gialdroni, dostupno na URL: www.cantataitaliana.it (pristup: lipanj 2017).

⁸¹ Kratak vokalno-instrumentalni oblik, blizak oratoriju i operi, namijenjen privatnim zabavama u palačama plemića, prisutan sve do 19. stoljeća, važan, primjerice, u opusu Pietra Metastasija (Della Seta 2010: 31).

rona prolaz) i vrlo dugačku kanconu *L' Eternità* (Vječnost),⁸² koja bi se mogla atribuirati Ivanovichu.⁸³

Nakon kancone, kao zasebna cjelina, kako je već pojašnjeno ranije, započinju *Memorie teatrali di Venezia*, najpoznatiji dio *Minerve*, zahvaljujući kojemu si je Ivanovich osigurao mjesto u svjetskoj muzikologiji i povijesti kazališta. Taj je dio knjige dovoljno poznat da ga nije potrebno posebno predstavljati, no i njega bi se moglo dodatno proučiti sa stajališta povijesti talijanske književnosti, kao vrijedan primjer barokne kronike mletačkoga društva i njegovih običaja.

ZAKLJUČAK

Namjera je ovoga rada bila proučiti detaljno prvo izdanje Ivanovicheve knjige *Minerva al tavolino* i predstaviti najzanimljivije dijelove njezina sadržaja kao poticaj na daljnja istraživanja, a da ona nisu isključivo muzikološka ili uže povijesna. Podlistak *Memorie teatrali di Venezia*, kao najpoznatiji i jedini višestruko proučavani dio *Minerve*, ovdje nije zasebno predstavljen, osim u onim aspektima u kojima je povezan s nekim dijelom ostatka knjige, primjerice kada čitatelja upućuje na neko od pisama. Walkerova opaska o bezvrijednosti *Minerve* (osim podliska *Memorie teatrali*), spomenuta u uvodu rada kao polazište istraživanja, pokazala se neosnovanom iz više razloga. Najprije, zato što brojna pisma sadrže još neke glazbeno-povijesne reference koje dosad nisu obrađene i stavljene u kontekst s već postojećim informacijama, poput opisa *mascherate* ili dopisivanja s budućim libretistima. Zatim, zato što valja uzeti u obzir znatan udio sekundarnih autora u ovoj knjizi, te prvo odrediti, ako je ikako moguće, točno autorstvo za sva uvrštena pjesnička djela, i potom analizirati Ivanovichev ukupan pjesnički doprinos u oba dijela *Minerve* i u zbirci *Poesie*.⁸⁴ Od proznih i pjesničkih umetaka koji potvrđeno nisu Ivanovichevi, svakako bi valjalo izdvojiti Lubranova djela i posvetiti im posebno istraživanje, opet u kontekstu ostatka njegova poznatog opusa. Sud o Ivanovichevu ukupnom doprinosu talijanskoj ba-

roknoj književnosti morao bi uzeti u obzir njegove izvještaje i oglede, njegova pisma, te osebujan, tipično barokni stil. Posebno bi se moralo proučiti književne aspekte libretističkoga opusa i eventualno povezati ili ne (ako nema sličnosti) s pjesničkim djelima. Stoga se može zaključiti, da Ivanovich kao književnik ne dostiže vrhunce barokne proizvodnje, ali nipošto nije ni posve marginalan autor, iako ostaje nezastupljen u povijesti talijanske književnosti. Samo interdisciplinarnim pristupom i suradnjom s povjesničarima, muzikolozima i drugim znanstvenicima, slika o Ivanovichu moći će se upotpuniti i jednoga dana mjerodavno (pr)ocijeniti.

BIBLIOGRAFIJA

Bellina, Anna Laura. 2000. "Brevità, frequenza e varietà: Cristoforo Ivanovich librettista e storico dell'opera veneziana". U: *Musica e storia*, VIII/2, str. 367–390.

Benzoni, Gino. 1991. "Dolfin, Giovanni". U: *Dizionario biografico degli italiani*, vol. 40. URL: www.treccani.it (pristup 3. lipnja 2017).

Cavallini, Ivano. 1994. "Questioni di stile e struttura del melodramma nelle lettere di Cristoforo Ivanovich". U: *I due volti di Nettuno. Studi su teatro e musica a Venezia e in Dalmazia dal Cinquecento al Settecento*, Lucca: Libreria musicale italiana, str. 93–117.

Cirilli, Fiammetta. 2006. "Lupis, Antonio". U: *Dizionario biografico degli italiani*, vol. 66. URL: www.treccani.it (pristup: 3. lipnja 2017).

Della Seta, Fabrizio ur. 2010. *Le parole del teatro musicale*, Roma: Carocci.

Derosas, Renzo. 1983. "Comer, Elena Lucrezia". U: *Dizionario biografico degli italiani*, vol. 29. URL: www.treccani.it (pristup: 21. lipnja 2017).

Dubowy, Norbert. 1992. "Jedan Dalmatinac u službi Serenissime. Kristofor Ivanović, prvi povjesničar melodrame". U: *Arti musices*, 1, 23, prev. Vedrana Juričić, str. 35–44.

Dubowy, Norbert. 1993. "Introduzione", prev. M. S. Zazo. U: Ivanovich, Cristoforo, *Memorie teatrali di Venezia*, ur. N. Dubowy. Lucca: Libreria musicale italiana, str. VII–XXXII.

Fabbri, Paolo. 2003. *Il secolo cantante. Per una storia del libretto d'opera in Italia nel Seicento*. Roma: Bulzoni.

Ivanovich, Cristoforo. 1681. *Minerva al tavolino. Lettere diverse di proposta, e risposta a varii personaggi, sparse d'alcuni componimenti in prosa, et in verso: nel fine le memorie teatrali di Venezia*. Venezia: Nicolò Pezzana. URL: <https://books.google.hr> (pristup: lipanj 2017).

Ivanovich, Cristoforo. 1688. *Minerva al tavolino. Lettere diverse di Proposta e Risposta a varij Personaggi, sparse d'alcuni Componimenti in prosa & in verso. Parte seconda*. Venezia: Nicolò Pezzana. URL: <https://books.google.hr> (pristup: lipanj 2017).

Ivanovich, Cristoforo. 1994. *Memorie teatrali di Venezia*, ur. N. Dubowy. Lucca: Libreria musicale italiana.

Ivanović, Krsto. 1978. *Minerva za stolom. Izabrana djela*, ur. R. Rotković. Titograd: Pobjeda.

⁸² Sastoji se od 20 strofa od po 9 stihova, prvi i sedmi stih su sedmerci, ostalo su jedanaesterci, metrička shema je u svim strofama ABCCBAADD, osim u posljednjoj kraćoj pozdravnoj strofi – *congedo* (Ivanovich 1681: 354–360).

⁸³ U jednome od pisama spomenutih ranije u istraživanju, primatelj Giovanni Paolo Oliva (vidi bilješku 28) pohvalio je dva soneta na temu vječnosti (*due sonetti sopra le riflessioni dell' Eternità*), što upućuje na mogućnost da je Ivanovich ponovno obradio temu, ali mnogo opsežnije, i uvrstio kanconu na posljednje mjesto među samostalnim pjesmama, kao monumentalni zaključak ovoga dijela knjige (Ivanovich 1681: 38).

⁸⁴ Bilo bi potrebno dodatno razlučiti prigodničarsku poeziju od one na svakodnevne teme: vjerske, ljubavne, znanstvene i didaktičke. Rotković je dobro primijetio da Ivanovich, kao predstavnik crkve, ima razmjerno malo pjesama posvećenih duhovnim i uže vjerskim sadržajima, te da je "sonet bio ulaznica u visoko društvo, dakle sredstvo, a ne cilj" (Rotković 1978: 39).

Matt, Luigi. 2006. "Lubrano, Giacomo". U: *Dizionario biografico degli italiani*, vol. 66. URL: www.treccani.it (pristup: 21. lipnja 2017).

Milošević, Miloš. 1983. "Muzikološka prepiska Krsta Ivanovića iz druge polovice XVII. stoljeća". U: *Muzičke teme i portreti*. Titograd: Crnogorska Akademija Nauka i Umjetnosti, str. 31–51.

Milošević, Miloš. 1992. "Il contributo di Cristoforo Ivanovich nell'evoluzione del melodramma seicentesco". U: Graciotti, Sante ur. *Il libro nel bacino adriatico (secc. XV–XVIII)*. Firenze: Olschki, str. 111–124.

Milošević, Miloš i Luketić, Miroslav. 1996. "Uvod. Predgovor". U: Ivanović, Krsto. *Drame i Pisma*, ur. M. Milošević i M. Luketić. Cetinje: Obod, str. 6–40.

Prosperov Novak, Slobodan. 1996. "Stari pisci hrvatski iz Kotora, Perasta, Dobrote, Prčanja i Budve". U: *Stara bokeljska književnost*, ur. S. Prosperov Novak. Zagreb: Matica hrvatska, str. 303–319.

Rosand, Ellen. 2002. "Povrtatak Orfeja (*Il ritorno d'Orfeo*): Nestajanje jedne tradicije". U: *Kolo*, 1, prev. M. Leustek. Zagreb: Matica hrvatska, str. 57–78.

Rotković, Radoslav. 1978. "Predgovor". U: Ivanović, Krsto. *Minerva za stolom. Izabrana djela*, ur. R. Rotković. Titograd: Pobjeda, str. 9–39.

Rurale, Flavio. 2013. "Oliva, Giovanni Paolo". U: *Dizionario biografico degli italiani*, vol. 79. URL: www.treccani.it (pristup: 3. lipnja 2017).

Tuksar, Stanislav. 2016. "Cristoforo Ivanovich – A Seventeenth-Century Dalmatian Migrant in Serenissima, Revisited". U: Katalinić, Vjera ur. *Glazbene migracije u rano moderno doba: ljudi, tržišta, obrasci i stilovi*. Zagreb: Hrvatsko muzikološko društvo, str. 49–63.

Venturelli, Piero. "La Minerva, ossia il nuovo giornale de' letterati d'italia, rivista mensile impressa dal 1762 al 1767". URL: http://www.bibliomanie.it/minerva_giornale_letterati_italia_venturelli.htm (pristup: 21. lipnja 2017).

Walker, Thomas. 1976. "Gli errori di Minerva al tavolino. Osservazioni sulla cronologia delle prime opere veneziane". U: *Venezia e il melodramma nel Seicento*, ur. M. T. Muraro. Firenze: Olschki, str. 7–20.

Zorić, Mate. 1980. "Echi slavo-meridionali nella letteratura italiana del Seicento". U: *Studia romanica et anglica zagradiensia*, XXV, 1-2, str. 127–190.

Zorić, Mate. 2005. "Hrvatska i Hrvati u talijanskoj ljepoj književnosti. Od baroka do prve polovice 20. stoljeća". U: *Hrvatsko-talijanski književni odnosi* 9. Ur. S. Roić. Zagreb: FF Press, str. 7–135.

www.cantataitaliana.it

www.enciklopedija.hr

www.musicologie.org

www.treccani.it

Elena Lucrezia Cornaro Piscopia, prigodni članak na web stranici Sveučilišta u Padovi. URL: <http://www.unipd.it/elena-lucrezia-cornaro-piscopia> (pristup: lipanj 2017).

SUMMARY

CRISTOFORO IVANOVICH'S *MINERVA AL TAVOLINO* OUTSIDE THE FRAMEWORK OF MUSICOLOGY AND BEYOND THE *MEMORIE TEATRALI DI VENEZIA*

A brief treatise on the beginnings of Venetian opera, entitled *Theatrical Memories of Venice*, published in 1681 as the appendix to a larger volume entitled *Minerva al tavolino* (Minerva at the table) earned Cristoforo Ivanovich a place in the history of music. This contribution to the study of the earliest opera productions is all the more valuable if we consider his having been a part of it as a librettist with five titles put on stage not only in Venice, but also at the imperial theatre in Vienna. Unfortunately, the rest of his literary production – including dozens of letters, poems and essays gathered in the aforementioned *Minerva al tavolino* – has never been thoroughly investigated. Such a research should either credit the author for having contributed to baroque Italian literature as much as to musicology, or it should prove that it is merely a display of eloquent language virtuosity with little, if any, literary value. The purpose of this article is to present the content of *Minerva al tavolino* and extrapolate some of its most interesting parts in order to stimulate further research, and to try to give Ivanovich a space and perhaps recognition beyond the secluded realms of international musicology.

Key words: Cristoforo Ivanovich, *Minerva al tavolino*, Venice, literary contribution

RIASSUNTO

MINERVA AL TAVOLINO DI CRISTOFORO IVANOVICH OLTRE I CONFINI DELLA MUSICOLOGIA E AL DI LÀ DELLE *MEMORIE TEATRALI DI VENEZIA*

Un breve trattato sugli inizi dell'opera lirica veneziana, intitolato *Memorie teatrali di Venezia*, pubblicato nel 1681 in appendice al volume *Minerva al tavolino*, aggiudicò a Cristoforo Ivanovich un posto fisso nella storia della musica. Questo suo contributo agli studi delle primissime produzioni operistiche è tanto più importante se si considera il fatto che Ivanovich ne fu uno dei protagonisti, come librettista di cinque titoli messi in musica e allestiti non solo a Venezia, ma anche al Teatro imperiale della corte di Vienna. Purtroppo, il resto della sua produzione letteraria, che include decine di lettere, poesie e saggi raccolti nel volume *Minerva al tavolino*, non è mai stato studiato a fondo. Una ricerca di questo segmento della sua attività potrebbe rendere merito all'auto-

re per il suo contributo alla letteratura barocca, oppure determinare che si tratti soltanto di virtuosità linguistica artificiosa e di poco o nessun valore. L'obiettivo di questo saggio è di presentare i contenuti della *Minerva al tavolino* ed estrapolare alcune delle sue parti più interessanti, per stimolare delle indagini fu-

ture e per cercare di dare a Ivanovich dello spazio e, eventualmente, un po' di riconoscimento al di là dei confini della musicologia internazionale.

Parole chiave: Cristoforo Ivanovich, *Minerva al tavolino*, Venezia, contributo letterario